

СУДОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В АСПЕКТІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД ТА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ СУДОЧИНСТВА

**Мирошніченко Ю.М.,
к.ю.н., доцент**

Маріупольський державний університет

У статті досліджуються проблеми адміністративно-юрисдикційної діяльності суду з точки зору відповідності процедури судового розгляду справ про адміністративні правопорушення конституційним засадам та міжнародним стандартам судочинства. Констатується невідповідність українського адміністративно-деліктного законодавства сучасним уявленням про роль та місце суду у сфері вирішення соціальних конфліктів правового характеру.

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративно-деліктне провадження, справедливий суд, міжнародні стандарти судочинства.

Мирошніченко Ю.М. / СУДЕБНОЕ ПРОИЗВОДСТВО ПО ДЕЛАМ ОБ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ В АСПЕКТЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ ОСНОВ И МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ СУДОПРОИЗВОДСТВА / Мариупольский государственный университет, Украина

В статье исследуются проблемы административно-юрисдикционной деятельности суда с точки зрения соответствия процедуры судебного рассмотрения дел об административных правонарушениях конституционным основам и международным стандартам судопроизводства. Констатируется несоответствие украинского административно-деликтного законодательства современным представлениям о месте и роли суда в сфере разрешения социальных конфликтов правового характера.

Ключевые слова: административный процесс, административно-деликтное производство, справедливый суд, международные стандарты судопроизводства.

Miroshnichenko Y.M. / PROCEEDINGS IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE ASPECT OF CONSTITUTIONAL PRINCIPLES AND INTERNATIONAL STANDARDS OF JUSTICE / Mariupol State University, Ukraine

The primary condition for successful integration of Ukraine into the European community is adapting of national legislation to the EU legislation, provided the reform of the national legal system in accordance with generally recognized principles and norms of international law. One of the priorities of this reform is to improve the justice system based on the rule of law, a fundamental component of which is a fair judicial procedure.

International standards and constitutional principles of justice as a whole, embodied in the norms of procedural law branch, which is currently not satisfactory by the European Community. On one side there is only administrative tort process, regulated by the Code of Ukraine on Administrative Offences, the absence of which the institute disqualification (rejection), fixing trial court to removal procedures consultation room requirements motivation judgment, investigative type of process justifying the conclusion of the impossibility under the current administrative and tort law comprehensive Ukraine the right to a fair trial.

Thus, treatment of cases on administrative offenses does not correspond to modern ideas about the role and place of the court in addressing social conflicts legal. This problem requires immediate decision on doctrinal, legal, practical level. Generally recognized in legal circles is the need for the creation of a new codified act on administrative offenses. It seems that the debate has deployed around the issue of the place of trial in administrative tort process. The author believes that the establishment of a procedure to unified rules of court proceedings and administrative and jurisdictional authorities, is impossible. In practical terms, the key issues is to deliver to the judicial community awareness of the need of direct use in proceedings in general and administrative tort, including constitutional principles and international legal norms of natural justice.

Key words: administrative process, administrative and tort proceedings, a fair trial, international standards of justice.

Першочерговою умовою успішної інтеграції України до європейської спільноти є адаптація національного законодавства до законодавства Європейського Союзу, що забезпечується реформуванням вітчизняної правової системи відповідно до загальновідомих принципів і норм міжнародного права. Одним із пріоритетних напрямків такої реформи є вдосконалення вітчизняного судочинства на засадах верховенства права, основоположною складовою якого є справедлива судова процедура.

Метою цієї статті є визначення рівня відповідності передбачених українським законодавством правил розгляду справ про адміністративні правопорушення конституційним засадам та міжнародним стандартам правосуддя.

У різні часи до питань адміністративно-деліктного процесу, адміністративно-юрисдикційної діяльності його суб'єктів зверталися у своїх працях такі радянські вчені та науковці країн пострадянського простору, як О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Ю.М. Козлов, А.П. Коренев, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, А.Н. Крамник, В.О. Круглов, А.Е. Лунев, М.Я. Масленников, В.І. Олефір, В.Г. Перепелюк, Б.В. Россинський, Н.Г. Салищева, В.Д. Сорочкін, М.М. Тищенко, Н.Ю. Хамачева, А.П. Шергін, В.А. Юсупов, А.Ю. Якимов та ін.

Серед новітніх досліджень тих чи інших аспектів адміністративно-деліктного судочинства – дисертації українських адміністративістів В.М. Скавроніка, М.Ф. Ста-

хурського, Н.В. Хорошак (2002 р.), Д.М. Лук'янця (2007 р.), М.В. Завального (2008 р.), С.О. Короса (2009 р.), В.М. Гошовського, Р.О. Кукурудза, О.М. Собоного (2010 р.), Н.П. Нікітенко, Н.А. Оліфіренко, Г.Б. Супрун (2011 р.), Є.О. Сорочко, С.А. Шаріної (2012 р.). Схожими за тематикою розробками займалися російські вчені Е.В. Ламонов (2002 р.), Ю.О. Адріанова (2004 р.), О.О. Петрухін, В.Г. Татарян (2005 р.), Т.М. Кобиська (2006 р.), О.Н. Бабаєва (2007 р.), С.С. Москаленко, А.І. Мікулін (2009 р.), І.В. Апаріна (2010 р.), А.В. Кірін (2012 р.)

Проблеми забезпечення в Україні права на справедливий суд розглядаються в роботах таких вітчизняних і російських правознавців, як Л.Б. Алексєєва, О.Б. Абросимова, В.Д. Бринцев, Л.О. Воскобітова, В.В. Городовенко, С.Л. Дегтярьов, М.Л. Ентін, В.М. Жуйков, О.Р. Куйбіда, В.М. Лебедев, С.В. Лунін, В.Т. Маляренко, І.С. Марочкін, І.Л. Петрухін, О.Б. Прокопенко, П.М. Рабиновича, Н.В. Сібільова, С.Г. Штогун та ін.

Конституційними засадами судочинства в Україні проголошені рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, підтримання державною обвинувачення в суді прокурором, забезпечення обвинуваченому права на захист, гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами.

Закон України «Про судоустрій та статус судів», у свою чергу, зобов'язує суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечити кожному право на справедливий судовий розгляд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також ратифікованими Україною міжнародними договорами (ст. 2), серед яких Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), Міжнародний Пакт про громадянські й політичні права та низка інших міжнародно-правових актів, виходячи з результатів аналізу яких І.С. Гриценко і М.А. Погорецький наводять такі структурні елементи системи права на справедливий суд: 1) інституційні – створення суду на підставі закону, незалежність і безсторонність суду; 2) організаційно-функціональні – доступ до правосуддя, рівність сторін, право на правову допомогу, публічність (гласність і відкритість) судового розгляду, обов'язковість судових рішень; 3) функціональні – змагальність процесу, розумні строки розгляду справи; 4) спеціальні – презумпція невинуватості, право на захист, право на перекладача [1].

Отже, право на справедливий суд – це визнане світовою спільнотою та юридизоване міжнародними інституціями складне загальносоціальне явище, що характеризується наявністю створеного на підставі закону компетентного, незалежного і безстороннього суду, вільним доступом до правосуддя, відповідним обсягом процесуальних прав, рівністю сторін, змагальністю процесу, публічним судовим розглядом упродовж розумного строку, вмотивованістю рішень та забезпеченням їх виконання.

Слід визнати, що міжнародні стандарти та конституційні засади правосуддя в цілому втілені в нормах галузевого процесуального законодавства, яке наразі не викликає нарікань з боку європейського співтовариства. Осторожно залишається лише адміністративно-деліктний процес, регульований нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – Кодекс, КУпАП), що встановлює єдиний для всіх адміністративно-юрисдикційних органів порядок розгляду справ про адміністративні проступки, не враховуючи специфіку судового процесу, який ґрунтується на засадах, що суттєво відрізняються від принципів діяльності органів державного управління.

Тож спробуємо з'ясувати, наскільки процедура судового розгляду справ про адміністративні правопорушення відповідає окремим елементам права на справедливий суд.

Щодо незалежності та безсторонності суду. Поняття незалежності та безсторонності тісно пов'язані між собою, і в деяких випадках міжнародні контролюючі органи розглядають їх спільно. І все ж кожне з них має своє власне значення. Поняття «незалежність» є виразом конституційної незалежності судової влади, яка характеризується такими ознаками: незалежністю в адміністративних, фінансових питаннях, у прийнятті рішень; поширенням юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі; правом і обов'язком забезпечувати справедливий судовий розгляд і вносити обґрунтовані рішення (інституціональна незалежність); особливим порядком призначення і проходження служби суддею, притягнення його до відповідальності; свободою висловлювання думок і свободою асоціацій (особиста незалежність) [2, С. 141, 146-164].

Поряд із цим безсторонність суду має дві сторони: по-перше, це суб'єктивна безсторонність, коли суддя не допускає, щоб на його рішення впливала особиста упередженість, а також не допускає упередженого відношення до даної справи; а по-друге, це об'єктивна неупередженість, відповідно до якої суд повинен справляти враження безсторонності на розумного спостерігача.

Отже, суб'єктивний критерій неупередженості стосується особистих переконань судді в даній справі. Що стосується другого критерію, об'єктивної неупередженості,

то істотно важливо, щоб судді виконували свої функції так, щоб достатньою мірою виключити появу будь-якого правомірного сумніву в їх неупередженості, тобто суд повинен виглядати безстороннім в очах розумного спостерігача [3, С. 64-66].

У справі Арво О. Карттунена Комітет з прав людини ООН пояснив, що безсторонність суду є важливим аспектом права на справедливий судовий розгляд і передбачає, що судді не повинні ставитися до проблеми, яка ними розглядається, упереджено і діяти в інтересах однієї зі сторін. Комітет уточнив, що, коли закон встановлює підстави для відводу судді від участі в судовому розгляді, суд повинен розглянути їх *ex officio* і замінити членів суду за наявності таких підстав. Судовий розгляд за участі судді, який підлягає відводу, не може вважатися справедливим [2, С. 165], а отже, відсутність в КУпАП інституту відводу (самовідводу) дає підстави для висновку про неможливість у рамках чинного адміністративно-деліктного законодавства всебічного забезпечення права на безсторонній суд, одним з основних компонентів якого є право зацікавленої особи на відвід суду та обов'язок судді, за наявності до того підстав, заявити про самовідвід.

Іншим важливим чинником безсторонності суду в теорії процесуального права вважається тасмниця нарадчої кімнати, яка забезпечується її ізоляцією від інших приміщень суду, заборонаю судді спілкуватися з будь-якими особами, залишати нарадчу кімнату до постановлення рішення. Відсутність законодавчого унормування процедури видалення судді до нарадчої кімнати та різноманітність практики винесення українськими суддями постанов у справах про адміністративні правопорушення не сприяє підвищенню авторитету судової влади та формуванню в осіб, що потрапляють до сфери адміністративно-деліктного судочинства, впевненості у безсторонності суду.

Щодо публічності судового розгляду. Право на публічне слухання засноване на концепції відкритого і прозорого правосуддя, яка служить важливою гарантією інтересів окремих осіб і суспільства в цілому. Право на публічне слухання, що має на увазі можливість для публіки і для учасників справи особисто бути присутнім під час судового розгляду, лежить в основі діяльності спостерігачів за судовими процесами, оскільки без такого права громадський моніторинг судових процесів було б неможливо реалізувати. Проведення публічних слухань допомагає забезпечити прозорість і сумлінність судового процесу і запобігти потенційним зловживанням у ході судового процесу. В цілому громадський контроль може заохочувати суддів і прокурорів діяти неупереджено і професійно, стимулювати свідків говорити правду, а також сприяти підтримці громадської довіри до системи правосуддя [3, С. 82].

У справі «Претто та ін. проти Італії» (рішення від 08.12.1983 р.) ЄСПЛ зазначив, що публічний характер судочинства, про який ідеться в п. 1 ст. 6, захищає сторони від тасмного здійснення правосуддя поза контролем з боку громадськості і служить одним зі способів забезпечення довіри до судів. Зробивши відправлення правосуддя прозорим, він сприяє досягненню цілей ст. 6, а саме справедливості судового розгляду, гарантія якого є одним з основоположних принципів усякого демократичного суспільства в розумній цілі Конвенції.

Надійним засобом реалізації гласності, відкритості, прозорості судового процесу є його повна фіксація технічними засобами, яка належить до основних конституційних засад судочинства. Конституційний Суд України (далі – КСУ) у рішенні від 8 грудня 2011 року № 16-рп/2011 наголосив, що саме за умови такого фіксування судового процесу гарантується конституційне право кожного на судовий захист, а також забезпечуються законність та інші основні засади судочинства.

Зазначимо, що КУпАП передбачає можливість фіксації процедури розгляду справ про адміністративні право-

порушення лише за допомогою протоколу, який ведеться виключно при розгляді такої справи колегіальним органом (наприклад, адміністративною комісією при виконавчому органі місцевої ради). Фіксування розгляду справи суддею Кодекс не вимагає, у зв'язку з чим переважна більшість адміністративно-деліктних судових процесів не фіксується, що унеможливило перевірку законності постанови судді з точки зору дотримання правил справедливого судового розгляду. Щоправда, Пленум Верховного Суду України (далі – ВСУ) схвалив практику тих судів, які при розгляді справи, в якій бере участь особа, котра притягується до адміністративної відповідальності, та допитуються викликані до суду свідки, забезпечують ведення протоколу судового засідання (п. 19 постанови від 03.06.2005 № 8). Проте думається, що судовий процес все ж має регулюватися відповідними правовими нормами, а не рекомендаціями вищих судових органів. До того ж рекомендації дещо застарілих, оскільки протокол судового засідання як такий застосовується в усіх видах судочинства. Незважаючи на це, в практичній діяльності судді в існуючих процесуальних умовах повинні орієнтуватися на правові позиції КСУ, який вважає, що положення п. 7 ч. 3 ст. 129 Конституції України передбачає фіксування технічними засобами судових засідань, у яких відбуваються розгляд справи по суті та її вирішення судом, і на підставі ч. 3 ст. 8 Основного Закону України є нормою прямої дії, що, як зазначив КСУ в рішенні від 25 червня 2008 року № 12-рп/2008, застосовується безпосередньо.

Виходячи з цього, повне фіксування технічними засобами розгляду суддею справи про адміністративні правопорушення повинно забезпечуватися безпосередньо на підставі положення п. 7 ч. 3 ст. 129 Конституції України (за виключенням випадків неявки у судові засідання всіх учасників адміністративно-деліктного процесу).

Щодо рівності сторін і змагальності процесу. Принцип рівності сторін означає, що звинуваченню і захисту повинна бути гарантована рівна можливість викласти і обґрунтувати перед судом свою позицію у справі. Положення сторін у процесі має бути справедливо урівноважене [4, С. 31]. При цьому рівноправність сторін – один із необхідних елементів змагальності, без якого змагальність як принцип процесу не існує [5].

Основними ознаками змагального процесу, побудованого на основі розподілу функцій суб'єктів доказування, є наявність процесуально рівноправних сторін і безстороннього суду. Причому за відсутності хоча б одного з названих елементів судовий процес не може характеризуватися як змагальний. Не зовсім зрозуміло, які ознаки змагальності уgliedіли в українському адміністративно-юрисдикційному процесі окремі дослідники [6]. Автор же цієї статті цілком погоджується з Д.М. Лук'янем, який зазначає, що процесуальну основу адміністративної відповідальності становить адміністративний порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення, що базується на принципах деліктного процесу розшукового типу, якому не властивий принцип змагальності, притаманний правосуддю. Причому розшуковий тип процесу зберігається при вирішенні таких справ і судами, і органами виконавчої влади, і при визначенні правової природи проваджень, пов'язаних із притягненням до юридичної відповідальності, слід звертати увагу не стільки на суб'єкта, наділеного юрисдикційними повноваженнями, скільки на процесуальні характеристики процедури притягнення до відповідальності [7, С. 27], регламентованої нормами КУпАП, який не знає ані принципу змагальності, ані поняття сторін.

Водночас конституційне положення щодо прямої дії норм Основного Закону зобов'язує суддю забезпечити розгляд справ, зокрема й справ про адміністративні правопорушення, на засадах змагальності та свободи в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх пе-

реконливості. На практиці цього можна досягти шляхом виклику до суду особи, яка склала протокол про адміністративне правопорушення, й фактичне покладання на неї обвинувальної функції. Тому пропозиції про законодавче закріплення за вказаними особами відповідного обов'язку як один з варіантів вирішення проблеми не викликають заперечень [8, 8-9].

Щодо вмотивованості рішень. Як підкреслив суддя ЄСПЛ Л.Г. Лукайде, Суд удосконалив право на справедливий судовий розгляд, встановивши в якості непрямих вимог «справедливого розгляду» низки гарантій чи умов, які прямо не вказані в Конвенції. Одним із таких зобов'язань є обов'язок судів давати обґрунтування своїм рішенням [9]. Так, у справі «Серявін та інші проти України» (рішення від 10.05.2011р.) Суд вкотре наголосив, що згідно з його ustalеною практикою, яка відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, у рішеннях судів та інших органів з вирішення спорів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються. Хоча національний суд має певну свободу розсуду щодо вибору аргументів у тій чи іншій справі та прийняття доказів на підтвердження позицій сторін, орган влади зобов'язаний виправдати свої дії, навівши обґрунтування своїх рішень. Ще одне призначення обґрунтованого рішення полягає в тому, щоб продемонструвати сторонам, що вони були почуті. Крім того, вмотивоване рішення дає стороні можливість оскаржити його та отримати його перегляд вищою інстанцією. Лише за умови винесення обґрунтованого рішення може забезпечуватися публічний контроль за здійсненням правосуддя.

Разом із тим вимоги українського законодавства до змісту постанови по справі про адміністративне правопорушення обмежуються наявністю в ньому: найменування органу (посадової особи), який виніс постанову; дати розгляду справи; відомостей про особу, щодо якої розглядається справа; опису обставин, установлених при розгляді справи; зазначення нормативного акта, який передбачає відповідальність за дане адміністративне правопорушення; прийняте по справі рішення (ч. 2 ст. 283 КУпАП).

Таким чином, згідно з національним законом мотивувальна частина постанови у справі про адміністративний проступок повинна містити лише опис обставин правопорушення і норму закону, за якою кваліфіковані дії порушника; ані доказів, ані доводів і заперечень зацікавлених учасників судового провадження, ані їхньої оцінки юрисдикційним органом, ані обґрунтування обраного стягнення – нічого цього закон від автора постанови не вимагає.

Цілком очевидно, що таке поверхове ставлення законодавця до змісту судових рішень, якими особи, притягнуті до адміністративної відповідальності, позбавляються волі, майна, спеціальних прав тощо, абсолютно не відповідає європейським стандартам судочинства; і, хоча ВСУ намагається компенсувати недосконалість закону власними роз'ясненнями, наголошуючи на тому, що у постанові судді мають бути наведені докази, на яких ґрунтується висновок про вчинення особою адміністративного правопорушення, та зазначені мотиви відхилення інших доказів, на які посилався правопорушник, чи висловлені останнім доводи (п. 24 постанови Пленуму від 23.12.2005р. № 14), це не вирішує проблеми, оскільки, з одного боку, такі роз'яснення все ж мають рекомендаційний характер, а з іншого – практичний досвід свідчить, що судді зважають на них лише у спірних випадках, маючи на увазі, що буквальный зміст закону від них цього не вимагає. Однак суддям варто усвідомлювати, що закон зобов'язує їх застосовувати при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права (ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини»), у зв'язку з чим враховувати підходи ЄСПЛ до розуміння того, яким за змістом має бути рішення суду. Утім, це не звільняє законодавця від приведення

адміністративно-деліктного законодавства у відповідність до міжнародно-правових актів.

Підсумовуючи, слід зазначити, що обмежений обсяг цього дослідження не дозволяє повною мірою висвітлити всю застарілість і недосконалість вітчизняного адміністративно-процесуального права з точки зору відповідності процедури, за якою в Україні здійснюється адміністративно-деліктне судочинство, міжнародним стандартам правосуддя. Але й викладене з цілковитою очевидністю свідчить, що норми КУпАП, які регулюють порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення, не відповідають сучасним уявленням про роль та місце суду у сфері вирішення соціальних конфліктів правового характеру. Дана проблема вимагає негайного вирішення на доктринальному,

законодавчому, практичному рівнях. Загальновизнаною в юридичних колах є необхідність створення якісно нового кодифікованого акту про адміністративні проступки. Отже, думається, що основна дискусія має розгортатися довкола питання щодо місця суду в адміністративно-деліктному процесі. Власну думку з цього приводу автор вже висловив [10] і переконаний, що створення уніфікованої процедури розгляду справ судом та адміністративно-юрисдикційними управлінськими органами неможливе. У практичному плані актуальною проблемою сьогодення залишається донесення до суддівської спільноти усвідомлення необхідності прямого застосування в судочинстві в цілому і адміністративно-деліктному зокрема конституційних засад і міжнародно-правових норм справедливого судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко І., Погорецький М. Право на справедливий суд / І. Гриценко, М. Погорецький // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – № 91 – 2012. – С. 4-7.
2. Права человека при отправлении правосудия: пособие по правам человека для судей, прокуроров и адвокатов // Серия документов по вопросам профессиональной подготовки. – Нью-Йорк, Женева: ООН, 2003. – № 9 – 1086 с.
3. Справедливое судебное разбирательство в международном праве: юридический сборник // Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека, 2013. – 279 с.
4. Алексеева Л.Б. Право на справедливое судебное разбирательство: Реализация в УПК РФ общепризнанных принципов и норм международного права: дис. в форме доклада ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / Л.Б. Алексеева ; М., 2003 – 58 с.
5. Чичканов А.Б. Принцип состязательности в российском уголовном судопроизводстве / А.Б. Чичканов // Правоведение. – 2001. – № 5. – С. 120-131.
6. Гошовський В.М. Функція захисту в адміністративно-деліктному процесі України: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 / В.М. Гошовський ; ДНДІ МВС України. – К., 2010. – 21 с.; Кукурудз Р.О. Апеляція в адміністративно-юрисдикційному процесі: питання теорії та практики: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 / Р.О. Кукурудз ; Класичний приват. ун-т. – 3., 2010. – 23 с.; Ширіна С.А. Судовий розгляд справ про адміністративні правопорушення, пов'язаних із безпекою дорожнього руху: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 / С.А. Ширіна ; Запорізький нац. ун-т. – 3., 2012. – 18 с.; Нікітенко Н.П. Відвід (самовідвід) в адміністративно-юрисдикційному процесі: питання теорії та практики: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.07 / Н.П. Нікітенко ; Запорізький нац. ун-т. – 3., 2011. – 22 с.
7. Лук'янець Д.М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 / Д.М. Лук'янець ; Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2007. – 39 с.
8. Микулин А.И. Право на защиту в производстве по делам об административных правонарушениях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07 / А.И. Микулин ; Омский гос. ун-т им. Ф.М. Достоевского. – Омск, 2009. – 30 с.
9. Лукайдез Л.Г. Справедливое судебное разбирательство: Комментарий к п. 1 ст. 6 Европейской ко защите прав человека и основных свобод / Л.Г. Лукайдез; пер. с англ. Ю. Берестнева и М. Виноградова // Российская юстиция. – 2004. – № 2. – С. 8-20.
10. Мирошниченко Ю.М. Проблеми адміністративно-деліктного судочинства та шляхи їх вирішення / Ю.М. Мирошниченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 7.